

کاوش اضطراری محوطه گندمزار شرقی در حوضه آبگیر سد سیمره

شقایق هورشید

کارشناس ارشد پژوهشکده باستان شناسی و دانشجوی دکتری باستان شناسی دانشگاه مازندران
shaghayegh_hourshid@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۴ / ۷ / ۱۱

تاریخ پذیرش: ۹۴ / ۸ / ۳۰

چکیده

محوطه گندمزار در حوضه آبگیر سد سیمره در حاشیه دریاچه سیمره در استان ایلام واقع شده است. این محوطه عظیم در جریان برنامه بررسی و شناسایی باستان شناسی سال ۱۳۸۶ شناسایی شد و بخش های کوچکی از آن در سال های ۱۳۸۹ - ۱۳۹۳ به طور متناوب کاوش اضطراری شد. یکی از این بخش ها با نام محوطه گندمزار شرقی با مجوز شماره ۲۲۰/۶۶ مورخ ۹۳/۱/۲۷ تحت عنوان «E1.Gan.93.5S- محوطه گندمزار شرقی» در فرودین ماه ۱۳۹۳ کاوش شد.

در سطح این محوطه که به صورت پشته ای مشرف بر رودخانه سیمره (در حال حاضر دریاچه) بود، دیوارهای سنگ چین پراکنده ای دیده می شد. در نتیجه کاوش در بلندترین محل محوطه، بنایی با دیوارهای سنگ چین به ابعاد تقریبی ۵۵۰ متر مربع شناسایی شد. این اتاق گاه در واقع متشکل از ۶ فضای معماری ساخته شده از قطعات سنگ است که از پی و دیوارهای کم ارتفاع سنگ چینی که دارای سقف و پوششی از چادر، چوب و بافته های گیاهی بوده، تشکیل شده است. به نظر می رسد با توجه به آثار سطحی و بقایای دیوارهای شناسایی شده در اطراف این بنا، این سازه در جهت جنوب شرق، جنوب، و غرب گسترده بوده است که به علت پایان فصل نخست کاوش و سپس بالا آمدن آب دریاچه، امکان شناسایی آن میسر نشد. در پیرامون این پشته و جایی که بقایای سازه های سنگ چین در محوطه ای در ابعاد چهار هکتار پراکنده اند، بقایای دیوار سنگ چین مدوری شناسایی شد که به نظر می رسد در زمان سکونت در محوطه گندمزار شرقی، به مثابه حصار عمل می کرده است. بخش هایی از این حصار در جریان کاوش، شناسایی و مستندنگاری شد اما با بالا آمدن آب دریاچه پیش از شناسایی حدود کلی آن غرقاب شد. از آثار شناسایی شده در داخل اتاق گاه فصلی گندمزار شرقی می توان به وجود یک اجاق، کف سنگ چین، یک تدفین کودک و مجموعه دست ابرار و اشیای سنگی همچون هاون، کوبه و قطعات سفال و ظروف شکسته در کف قسمت های مختلف آن اشاره کرد. در رابطه با قدمت تقریبی محوطه استقرار و حصار سنگی شناسایی شده به نظر می رسد با توجه به نمونه سفال های نخودی منقوش به دست آمده مشابه با گودین (۲III) و شوش IV الف که از کف فضاهای معماری مذکور به دست آمده مجموعه بناهای گندمزار شرقی شواهدی از استقرار از دوره مفرغ را در خود محفوظ نگه داشته است.

واژه های کلیدی

سیمره، محوطه گندمزار، دوره های پیش از تاریخ، ایلام.

تصویر ۱. نقشه استان ایلام و موقعیت شهرستان بدره
(بازترسیم از: منصور، ۱۳۹۲).

محوطه فوق در مختصات ۴۷ درجه و ۹ دقیقه و ۲۴.۸ ثانیه طول جغرافیایی و ۳۳ درجه و ۱۹ دقیقه و ۶.۹ ثانیه عرض جغرافیایی و در ارتفاع ۶۸۰ متری از سطح آب‌های آزاد واقع شده است. این محوطه در دشتی میان‌کوهی واقع شده که از شمال به رشته‌کوه دربند و در جنوب به رشته‌کوه سی‌پیر محدود می‌شود در فاصله حدود ۴۸۷۱ متری (خط مستقیم در جهت شمال غربی) تاج سد سیمره قرار دارد. رودخانه سیمره در شمال شرقی محوطه با جهت شمال غربی - جنوب شرقی در جریان است و مسیل «گوشه بیل» که از تنگه کوه سی‌پیر آغاز می‌شود و تا رودخانه سیمره ادامه می‌یابد آن را به دو قسمت شرقی - غربی تقسیم می‌کند و همان‌گونه که در نام محوطه نیز ذکر شده است، محوطه مورد کاوش در بخش شرقی مسیل مذکور واقع شده است. طول محوطه در جهت شرقی - غربی حدود ۳۰۷ متر، عرض آن در جهت شمالی - جنوبی حدود ۱۲۵ متر و مساحت آن

کاوش‌های اضطراری در حوضه آبریز سدها دارای اهمیت بسیار است زیرا امروزه به سبب فعالیت‌های گسترده عمرانی به‌ویژه در حوزه سدسازی شاهد تخریب و غرقاب شدن آثار باستانی متعددی هستیم که قبل از هر گونه عملیات بررسی، شناسایی و کاوش و مستندنگاری، برای همیشه در زیر آب دریاچه‌های مصنوعی مدفون و به مرور زمان از بین می‌روند. کاوش در حوضه سد سیمره نیز از این قاعده مستثنی نیست. در حوضه این سد نیز محوطه‌های باستانی متعددی وجود داشت که پیش از کاوش و مستندنگاری کامل، غرق شدند. از جمله این محوطه‌ها «گندمزار شرقی» بود که با توجه به بررسی و کاوش انجام‌شده در بهار ۱۳۹۳، به نظر می‌رسد آثار متعددی همچون حصار و بنای سنگی در این محوطه وجود داشته که مرتبط با گورستان کلان‌سنگی و آثار استقرار در محوطه گندمزار ۱ (کاوش‌شده در سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۹۳) بوده است. از این رو با توجه به اینکه قدمت آثار این محوطه حداقل به عصر مفرغ بازمی‌گردد، این موضوع دارای اهمیت بسیار است. زیرا در عصر مفرغ مکان‌های استقرار و گورستان مرتبط با آن‌ها به‌ندرت شناسایی و کاوش شده‌اند. در حالی که در محوطه عظیم گندمزار مجموعه‌های استقرار و گورستان در فاصله کمی نسبت به یکدیگر قرار داشتند که تنها بخش‌های محدودی از این محوطه عظیم کاوش شد. حال با این مقدمه در ادامه نوشتار، ابتدا به تشریح موقعیت جغرافیایی محوطه گندمزار شرقی و سپس به شرح آثار و شواهد به‌دست‌آمده از کاوش آن پرداخته می‌شود.

موقعیت جغرافیایی و ویژگی‌های طبیعی محوطه گندمزار شرقی

محوطه گندمزار در استان ایلام، شهرستان بدره، دهستان هندیمنی و در حوضه ابتدایی آبریز سد سیمره واقع شده است (تصویر ۱). این محوطه نخستین بار در بررسی و شناسایی باستان‌شناختی سال ۱۳۸۶ شناسایی شد (سیدین بروجنی، ۱۳۸۶) و در سال ۱۳۹۳ محوطه بزرگ گندمزار ۱ به صورت ویژه مجدداً بررسی و سپس تفکیک شد و بخشی از

حدود ۴ هکتار است.

در سطح محوطه علاوه بر بقایای معماری با پلان راست گوشه و مدور، بقایای قلوه‌سنگ‌های ریز و درشت رودخانه‌ای و لاشه‌سنگ‌هایی در ابعاد متفاوت متعلق به بقایای معماری قابل مشاهده است. حفاران غیر مجاز گودال‌های متعددی در

سطح محوطه حفر کرده اند که این امر به تخریب بخش‌هایی از محوطه منجر شده است. از نظر وضعیت توپوگرافی سطح محوطه هموار و فقط ناهمواری‌هایی در بخش جنوبی آن قابل مشاهده است و به طور کلی شیب آن از جنوب به شمال (دریاچه) رو به کاهش می‌گذارد (تصاویر ۲ و ۳).

تصویر ۲. موقعیت محوطه گندمزار شرقی نسبت به محوطه گندمزار ۱ و دریاچه سد سیمره پیش از بالا آمدن آب. نشانه خط چین بیانگر حد پیشرفت آب در زمان آغاز کاوش است (برگرفته از: Google Earth).

تصویر ۳. نمای کلی از محوطه گندمزار شرقی، دید از جنوب. در تصویر محل گورستان کلان‌سنگی و بقایای استقرار غرقاب‌شده با فلش نشان داده شده است (عکس از: نگارنده).

رودخانه سیمره

رودخانه سیمره از اتصالات رودخانه‌های گاماسیاب و قره‌سو در استان کرمانشاه تشکیل و از منطقه هلیلان وارد استان ایلام می‌شود. پس از طی مسافتی رودخانه جَزمان از سمت راست به آن پیوسته و در امتداد جریان خود در استان ایلام، رودخانه‌های چناره، زنگوان، شیروان، کَلَم، سیکان، دره شهر و ماژین به آن متصل می‌شود. رودخانه سیمره پس از اتصال رودخانه شیروان، در امتداد جنوب شرق جریان یافته و پس از طی حدود ۱۰۰ کیلومتر به رودخانه کشکان می‌پیوندد و در ادامه در محلی بنام پل گاومیشان پس از پیوستن رودخانه کشکان، رودخانه کرخه تشکیل می‌شود (فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های استان ایلام، ۱۳۸۵: بیست و سه).

سد و دریاچه سیمره

سد سیمره در حد فاصل دو استان ایلام و لرستان و در حدود ۴۰ کیلومتری شمال غربی شهرستان دره‌شهر و در ۱۰۶ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان ایلام واقع شده است. مختصات جغرافیایی سد ۴۷ درجه ۱۲ دقیقه طول شرقی و

۳۳ درجه و ۱۷ دقیقه عرض شمالی است. بدنه سد سیمره با ارتفاع ۱۸۰ متر، تا تراز آبی ۷۳۰ متری پشت مخزن خود را غرقاب کرده و زمین‌های پشت سد را که در دو استان ایلام و لرستان واقع شده‌اند، مشمول قوانین حرایم وزارت نیرو خواهد کرد. دریاچه سد با طولی بیش از ۴۰ کیلومتر محدوده‌ای از تنگه محل احداث سد واقع در شهرستان بدره تا تنگه سازبن در شهرستان شیروان و چرداول استان ایلام و کوه‌دشت لرستان را به زیر آب خواهد برد (تصویر ۴) (سیمای طرح سد و نیروگاه سیمره، ۱۳۸۱).

پیشینه مطالعات انجام‌شده در محوطه‌های گندمزار

فعالیت‌های باستان‌شناسی در حوضه آبرگیر سد سیمره با برنامه بررسی و شناسایی آن به سرپرستی سیدرسول سیدین بروجنی در سال ۱۳۸۶ آغاز شد که ضمن آن ۱۰۳ محوطه باستانی شناسایی شد (سیدین بروجنی، ۱۳۸۶). محوطه‌های گندمزار ۱ شامل گورستان و محوطه استقرار هم‌زمان به سرپرستی بیان پیرانی و سیدرسول بروجنی در سال ۱۳۸۹ مورد کاوش‌های نجات بخشی قرار گرفت که بنا

تصویر ۴. موقعیت محوطه گندمزار شرقی نسبت به سد سیمره و دریاچه آن (برگرفته از: Google Earth).

خمره‌های ذخیره و تدفین (یک نمونه)، ابزارهای سنگی شامل دست‌ابزارها، کوبنده‌ها، ساینده‌ها و سنگ‌ساب و نیز دو قطعه شیشه و همچنین چند قطعه فلز در جریان کاوش‌های باستان‌شناسی محوطه گندمزار شرقی به دست آمد که در ادامه به شرح آن‌ها پرداخته می‌شود.

آثار معماری شناسایی شده

در مجموع محوطه‌ای به ابعاد 22×25 متر کاوش شد که در نتیجه آن بخشی از یک بنای ساخته شده از قطعات سنگ به مساحت 530 متر مربع نمایان شد (تصاویر ۵ و ۶). این بنا متشکل از شش فضای مرتبط با هم است و هنوز بخش‌هایی از آن که می‌تواند نشان‌دهنده گسترده‌ی بنا و فضاهای معماری دیگر باشد، کاوش نشده است. کما اینکه بخشی از دیوارهای قلوه‌سنگی در جهات جنوب و غرب نمایان شد (فضای شماره ۷ و ...) اما به علت پایان یافتن زمان کاوش، پیگردی نشد (تصاویر ۷-۹).

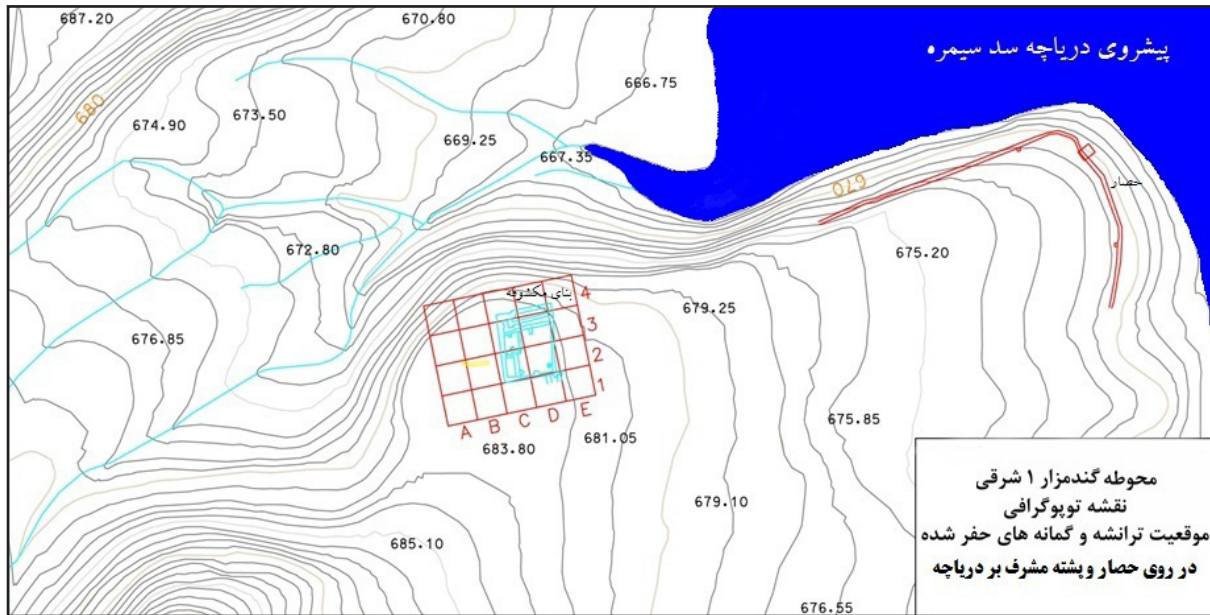
بر نظر ایشان «محوطه گندمزار ۱ شامل گورستان و محوطه استقرار متعلق به اقوام کوچ‌نشین عصر مفرغ و سپس عصر آهن بوده که از این محوطه به عنوان محل استقرار موقت خود استفاده می‌کردند. گورهای این گورستان دارای پوشش خرپشته‌ای و از نوع گورهای چاله‌ای با دیوارهای خشکه‌چین بوده‌اند. سطح داخلی گور با توجه به ابعاد آن وسیع بوده و با توجه به بقایای اسکلتی به دست آمده، این مردمان اموات خود را به صورت جنینی و به شکل چمباتمه‌ای و رو به شمال دفن می‌کردند و در کنار متوفی ظروف سفالی قرار می‌دادند». کاوشگران بر اساس مقایسه ساختار گورها و سفال‌های به دست آمده از گورستان و بقایای استقرار، تاریخ این محوطه را دوره مفرغ قدیم تا عصر آهن حدس زده‌اند (پیرانی، ۱۳۹۱: ۱۰۹-۱۱۰).

یافته‌های حاصل از کاوش باستان‌شناختی

در مجموع آثار متعددی شامل معماری خشکه‌چین، تدفین، قطعات سفال مربوط به ظروف کوچک و بزرگ از جمله

تصویر ۵. نمای کلی محوطه گندمزار شرقی، دید از شمال. در این تصویر محدوده بنای کاوش شده با فلش و محل حصار در حاشیه دریاچه سیمره با خط‌چین نشان داده شده است (عکس از: نگارنده).

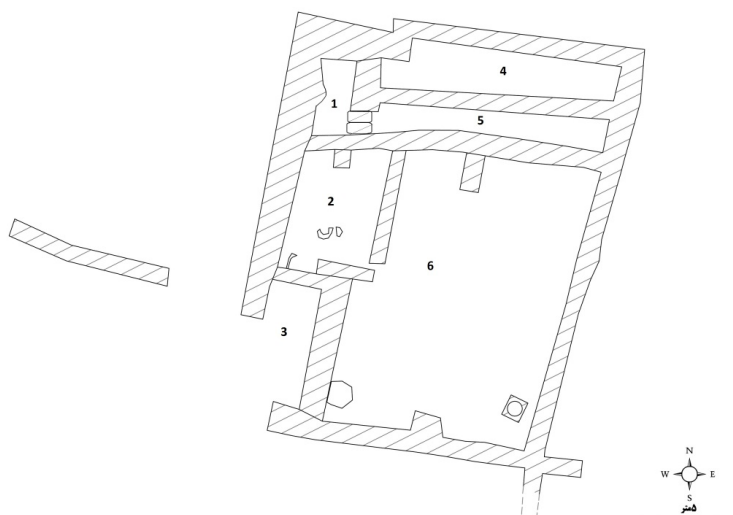

تصویر ۶. نقشه توپوگرافی محوطه و موقعیت بنای مکشوفه و بخشی از حصار در لبه تراس مشرف بر دریاچه سد سیمره پیش از غرقاب کامل (ترسیم نقشه از: روح ا... شیرمحمدی).

۳، ۸.۵ متر مربع بوده و پهنای دیوارهای آن حداکثر ۲۱۰ و حداقل ۷۰ سانتی متر است. در کف این فضای معماری نیز اشیای سنگی همچون هاون و مشته سنگی یافت شد. مساحت فضای مستطیل شکل شماره ۴، ۲۸.۱۶ متر مربع است و حداکثر ضخامت دیوارهای آن ۱۲۰ و حداقل آن ۹۰ سانتی متر است. از کف این فضای معماری قطعات شکسته ظروف سفالین و هاون سنگی و همچنین حجم زیاد خاکستر به دست آمد. مساحت فضای مستطیل شکل شماره ۵، ۲۱۰.۸ متر مربع و پهنای دیوارهای آن حداکثر ۱۲۰ و حداقل ۹۰ سانتی متر است. این فضای مستطیل شکل نیز با فضای شماره ۴ موازی بوده و از کف آن یک وزن سنگی و ظرف سفالین شکسته شده به دست آمد. مساحت فضای مستطیل شکل شماره ۶، ۱۵۷.۵ متر مربع است و حداکثر ضخامت دیوارهای آن ۱۲۰ و حداقل ۸۵ سانتی متر است. نکته ویژه در این فضای معماری وجود یک تدفین است که بدان منظور با استفاده از قطعات سنگ ابتدا بستر مناسبی تهیه کرده و سپس با استفاده از قطعات نیمه یک خمره، کودکی را دفن کرده بودند که در ادامه به شرح ویژگی های این تدفین پرداخته خواهد شد. همان طور که قبلاً هم اشاره

همان طور که پیش از این ذکر شد، بخش های نمایان شده شامل شش فضای معماری ساخته شده از دیوارهای خشکه چین است که در ادامه به ذکر مساحت و ویژگی هر یک از فضاها می پردازیم:

فضای مستطیل شکل شماره ۱ مساحتش ۱۹.۴۳ متر مربع است که در بخش شمالی آن قسمت هایی از سنگفرش کف فضا باقی مانده است. ضخامت تقریبی دیوارها حداکثر ۱۵۰ و حداقل ۸۰ سانتی متر است. بخشی از دیوارهای این فضای معماری در گوشه جنوب غربی (در محل تقاطع دو دیوار اصلی جنوبی و غربی) از بین رفته بود (تصاویر ۷ و ۸). مساحت فضای مستطیل شکل شماره ۲، ۳۰.۸۷ متر مربع است و ضخامت دیوارهای آن بین ۷۰-۱۹۰ سانتی متر متغیر بوده به نحوی که ضخامت دیوارهای خارجی بنا بیش از ۱۵۰ سانتی متر و ضخامت دیوارهای داخلی و پشتیبان بین ۷۰ سانتی متر تا ۱ متر بود. همچنین در داخل این فضای معماری حجم زیادی از خاکستر و یک اجاق ساخته شده از قلوه سنگ (تصاویر ۸ و ۹) دیده شد. به علاوه تعدادی اشیای سنگی شامل هاون، کوبه و آسیاب نیز از این فضا به دست آمد (تصاویر ۸ و ۹). مساحت فضای تقریباً مربع شکل شماره

تصویر ۷. پلان فضاهای معماری بنای آشکار شده در کاوش گندمزار شرقی (ترسیم از: نگارنده).

تصویر ۸. بنای مکشوفه در محوطه گندمزار شرقی، دید از جنوب (عکس از: نگارنده).

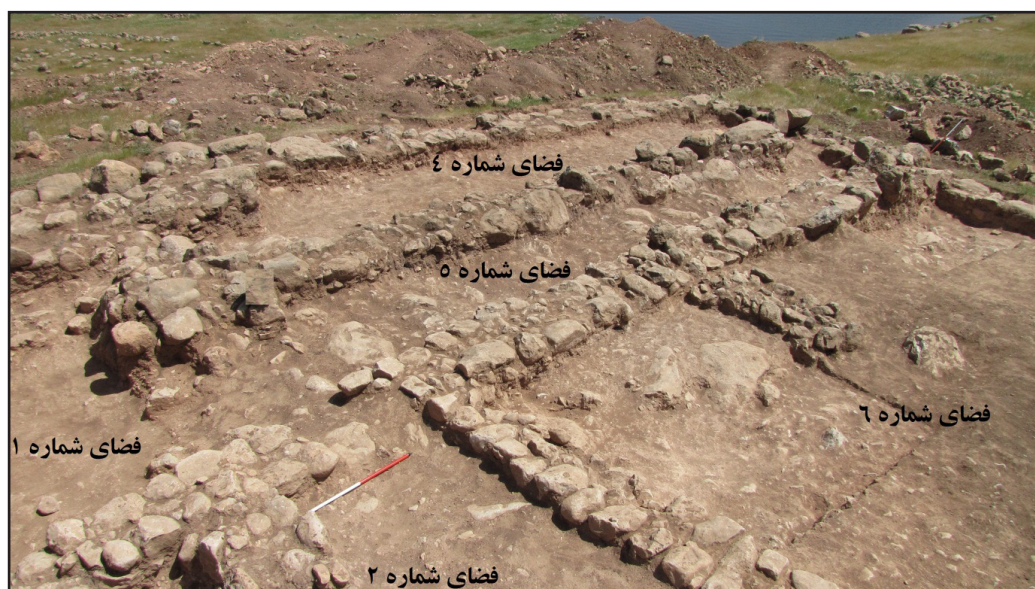
تصویر ۹. نمای کلی فضای معماری شماره ۲ و موقعیت اجاق که با فلش نشان داده شده است (عکس از: نگارنده).

شد این بنا محدود به شش فضای معماری‌ای که تاکنون کاوش شده، نیست و در جهات غرب و جنوب نیز امتداد دارد که البته به سبب پایان گرفتن فصل کاوش و پیش‌روی آب امکان ادامه کار میسر نشد.

در همین زمینه بخش‌هایی از یک حصار بیضی‌شکل در لبه شمالی و شرقی تراس نیز گمانه‌زنی شد. به نظر می‌رسد این حصار دور تا دور بنای مزبور و بناهای موجود در روی تراس و مشرف بر رودخانه سیمره (دریاچه کنونی) را بر می‌گرفته که امروزه بقایای آن‌ها در تصاویر ماهواره‌ای قابل مشاهده است. طول تقریبی بخش‌هایی از این حصار که تا پایان فصل نخست کاوش، مستندنگاری و کاوش شد، ۱۵۱ متر است که در حدود ۸۲ متر آن در لبه شمالی تراس و در حدود ۶۹ متر آن در امتداد لبه غربی تراس واقع شده است. ارتفاع باقی‌مانده حصار در بخش داخلی ۷۰ سانتی‌متر و در بخش خارجی تا ۳ متر است که به صورت پی خشکه‌چین و شفته‌ریزی شده قابل مشاهده است. عرض حصار بین ۱۱۰ تا ۱۲۰ سانتی‌متر است که در بخش‌هایی به شدت آسیب دیده است. حصار مذکور از یک طرف در امتداد شمالی تراس به سمت غرب و ساختمان کاوش‌شده و از طرف دیگر در لبه شرقی تراس به سمت جنوب ادامه می‌یابد (تصاویر ۱۰ و ۱۱).

تصویر ۱۰. نمایی از اجاق مکشوفه و کف پوشیده از خاکستر در فضای شماره ۲ (عکس از: نگارنده).

تصویر ۱۱. نمایی کلی از فضاهای معماری ۴ و ۵، دید از جنوب غرب (عکس از: نگارنده).

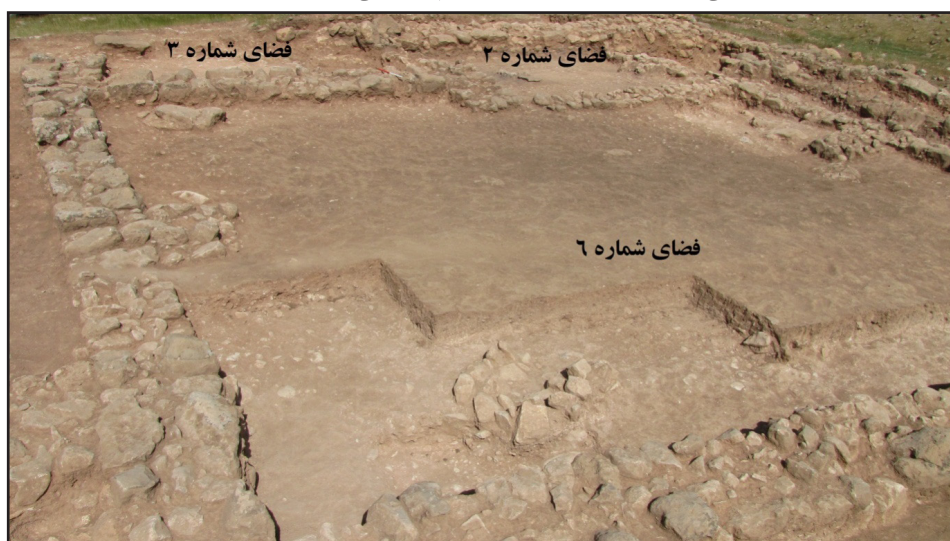
تدفین

یک نمونه تدفین انسانی در گوشه جنوب شرقی فضای معماری شماره ۶ آشکار شد (تصاویر ۷ و ۹) که شامل بقایای کودک خردسالی با سن تقریبی ۴/۵ سال بود. برای تدفین کودک از قطعات سنگ در کنار هم و به صورت بیضوی در ابعاد ۱×۱.۱۵ متر دور چین شده بود. سپس در بخش میانی آن با گذاشتن قطعات شکسته یک خمره، کودک را به حالت جنینی بر پهلوی چپ (در حالی که صورت او رو به جنوب

بود) قرار داده و در کنارش دو قطعه ابزار سنگی (تراشه اولیه) و یک گوی سنگی به قطر ۲ سانتی متر گذشته بودند و سپس روی او را با قطعات دیگری از همان خمره پوشانده بودند. این روش دفن باعث شده بود به علت رانش قطعات شکسته نیمه خمره، آسیب جدی به مجسمه و استخوان‌های قفسه سینه کودک وارد شود؛ به نحوی که جدا از تأثیر گذر زمان باعث خردشدگی و پودر شدن بیشتر استخوان‌ها شده بود (تصاویر ۱۲-۱۹).

تصویر ۱۲. نمای کلی از بنای مکشوفه در محوطه گندم زار شرقی، دید از غرب (عکس از: نگارنده).

تصویر ۱۳. نمایی از فضای معماری شماره ۶ و سکوی تدفین که در تصویر با فلش نشان داده شده است، دید از جنوب شرق (عکس از: نگارنده).

تصویر ۱۵. بخشی از حصار شمالی پیرامون محوطه گندمزار شرقی. محل بنای کاوش شده با فلش مشخص شده است (عکس از: نگارنده).

تصویر ۱۴. سکوی ساخته شده از لاشه سنگ جهت تدفین (عکس از: نگارنده).

تصویر ۱۷. بخشی از حصار پیرامونی محوطه گندمزار شرقی، حصار شرقی (عکس از: نگارنده).

تصویر ۱۶. نمایی از پی و حصار باقیمانده در پیرامون محوطه گندمزار شرقی (عکس از: نگارنده).

تصویر ۱۹. بقایای تدفین یک کودک که در حالت جنینی و بر پهلو چپ (رو به جنوب) قرار داده شده (عکس از: نگارنده).

تصویر ۱۸. نمایی از تدفین، دید از شمال غرب (عکس از: نگارنده).

مواد فرهنگی حاصل از کاوش

سفال: در مجموع ۲۴۲ قطعه سفال از کاوش محوطه گندمزار شرقی به دست آمد که از این تعداد ۱۶۵ قطعه نخودی، ۷ قطعه قرمز، ۳۳ قطعه قهوه‌ای، ۴ قطعه خاکستری، ۲۷ قطعه نارنجی، و ۶ قطعه صورتی بودند. با توجه به وجود سفال‌های شاخصی همچون سفال‌های نخودی با نقوش تیره به شکل خطوط موج، باندهای موازی عمودی و افقی، چهارخانه، مثلث‌های آویزان، نوارهای برجسته موجی و ساده، کف‌های نخ‌بر، پایه‌های ظریف مزین به باندهای موازی، دسته‌های دکمه‌ای و دماغی شکل و نیز شباهت آن‌ها با نمونه سفال‌های گورستان کلان سنگی عصر مفرغ گندمزار، می‌توان نمونه‌های سفالی محوطه گندمزار شرقی را با دوره گودین III که طیف وسیعی از انواع سفال‌ها که رایج‌ترین آن‌ها سفال نخودی منقوش بوده (مفرغ میانی) همزمان دانست (تصاویر ۲۰-۲۶).

سنگ: در مجموع ۳۳۱ عدد ابزار سنگی در بنای کاوش شده به دست آمد که در دو گروه قابل تقسیم‌بندی هستند. گروه اول شامل ۱۵ شی با کارکرد مشخص در زندگی روزانه (کارکرد آشپزخانه‌ای) هستند که شامل ۱ دست‌آس، ۱ سینی سنگی، ۴ شی مدور در اندازه‌های کوچک تا بزرگ (مشته سنگی)، ۵ عدد ساینده، ۲ عدد کوبه، ۲ عدد وزنه (تصویر ۲۷) و گروه

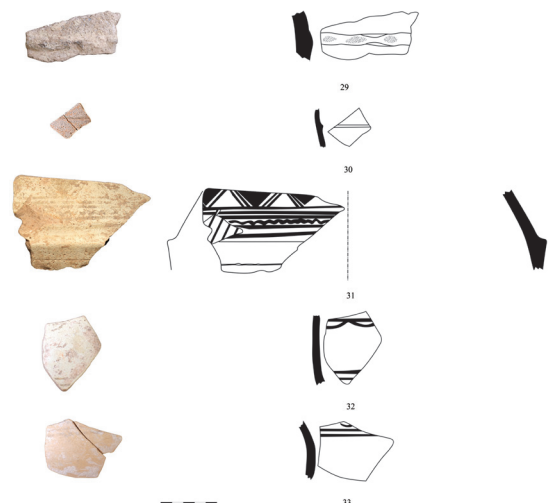
دوم شامل ۳۱۶ عدد دست‌آزار سنگی شامل تعداد زیادی تراشه اولیه، برداشته، تعداد کمی سنگ مادر و تعداد اندکی تیغه و ریز تیغه شکسته است (تصویر ۲۸). لازم به ذکر است که ابزارهای گروه اول به جز فضای معماری شماره ۱، از تمام فضاهای معماری به‌ویژه فضای معماری شماره ۲ به دست آمدند و اکثریت ابزارهای گروه دوم نیز از داخل دیوار گوشه جنوب شرقی بنا (لوکوس ۱۳۸) به صورت یک انباشت - که به نظر می‌رسد جهت پر کردن حفره موجود در بدنه دیوار مذکور مورد استفاده قرار گرفته بودند - به دست آمد.

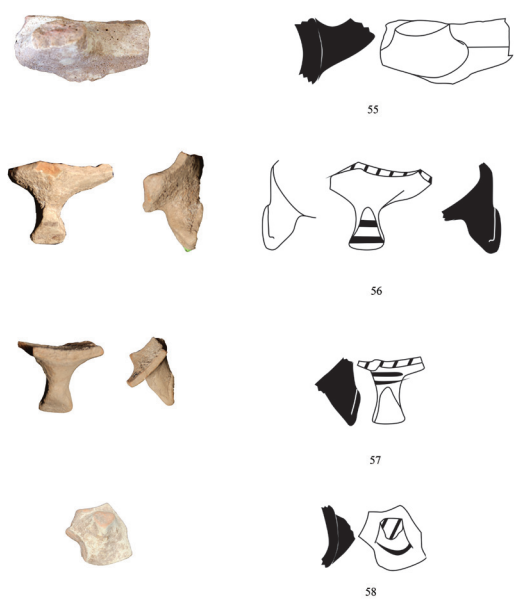
تصویر ۲۱. نمونه قطعات سفال نخودی منقوش (عکس از: نگارنده).

تصویر ۲۲. نیمه خمره تدفین پس از وصالی (عکس از: نگارنده) (طرح از: زینب قاسمی).

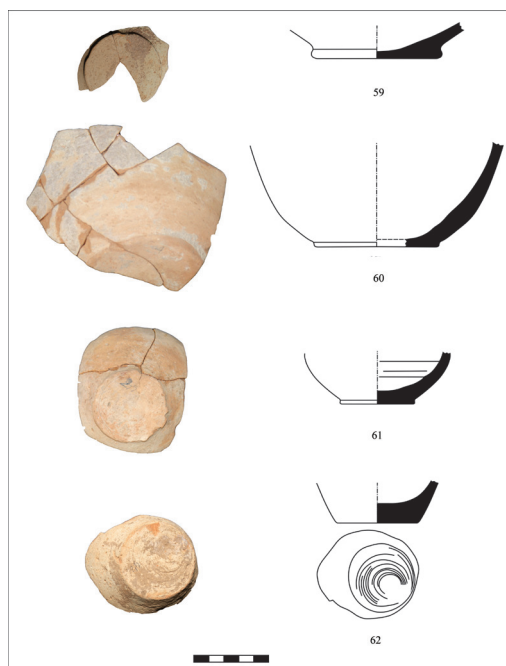
تصویر ۲۰. نمونه ظرف با دسته دماغی شکل (عکس از: نگارنده) (طرح از: زینب قاسمی).

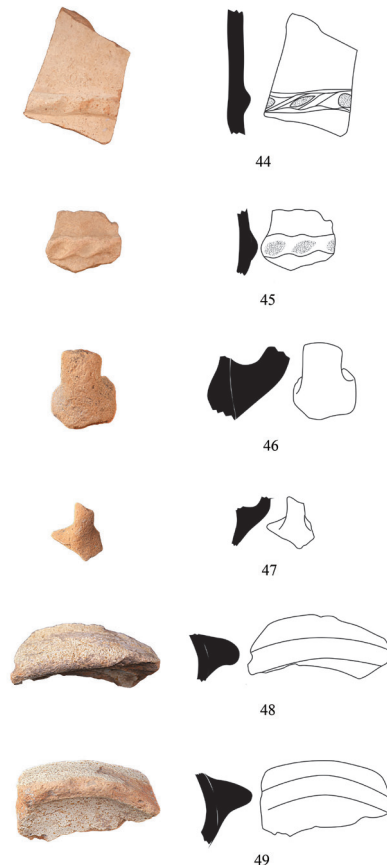
تصویر ۲۴. نمونه قطعات سفال مربوط به کف ظروف (نخبر).

تصویر ۲۶. نمونه قطعات سفال ساده و منقوش
(عکس از: نگارنده) (طرح از: زینب قاسمی).

تصویر ۲۳. نمونه قطعات سفال نخوی منقوش.

تصویر ۲۵. نمونه قطعات سفال نخوی منقوش
(عکس از: نگارنده) (طرح از: زینب قاسمی).

شیشه: یک قطعه شیشه سبزرنگ احتمالاً متعلق به یک ظرف کوچک در محدوده ورودی فضای معماری شماره ۶ به دست آمد.

فلز: در مجموع سه قطعه فلز از جنس مفرغ و آهن به دست آمد که به نظر می‌رسد دو قطعه مفرغی کوچک، متعلق به یک شیء بوده‌اند که با گذشت زمان شکسته و از هم جدا شده‌اند. این دو قطعه از کف فضای معماری شماره ۴ و در میان حجم زیادی از خاک و خاکستر موجود در کف آن به دست آمدند. اما نمونه آهنی که شیء تخت و مدوری است، از داخل گمانه شماره ۲ در کنار حصار مشرف بر رودخانه سیمره به دست آمد (تصاویر ۲۹ و ۳۰).

استخوان: قطعاتی از استخوان‌های جانوری (بز و گوسفند) در میان حجم انبوهی از خاکستر و خاک موجود در کف بنا به دست آمد (تصویر ۳۱).

شرح مختصری از دوره گودین III

«دوره گودین III در برگیرنده چهارچوب زمانی گسترده‌ای است که حدود هزار سال (۲۴۰۰-۱۴۰۰ ق.م) را در بر می‌گیرد. در این دوره مساحت استقرار گودین تپه به حداکثر وسعت خود رسیده است. به غیر از حفاری محوطه استقرار، چندین قبر مربوط به این دوره نیز کاوش شده است. بر اساس شیوه به کاررفته در لایه‌نگاری محوطه، گودین دوره III به شش فاز تقسیم شده که از پایین به بالا به صورت ۱-۶ فازبندی شده است. فاز III-۶ قدیم‌ترین فاز دوره III را تشکیل می‌دهد. گرچه توالی دوره گودین III فرهنگ خاصی را در منطقه زاگرس مرکزی در طول هزار سال آشکار می‌سازد، اما بین فازهای ۳-۴ و ۴-۵، آن، گسیختگی زمانی کوتاه‌مدت یک تا دو سده‌ای دیده می‌شود. با این حال توالی و تسلسل دوره III در گودین اساس گاه‌نگاری توسعه فرهنگی در زاگرس مرکزی را از نیمه هزاره سوم تا نیمه هزاره دوم قبل از میلاد فراهم ساخته است. با وجود اینکه تعیین توزیع جغرافیایی سفال گودین III بر پایه داده‌های محدود استوار است، توزیع محوطه‌های باستانی مرتبط با گودین III را می‌توان در شش منطقه جغرافیایی زاگرس مرکزی و مناطق

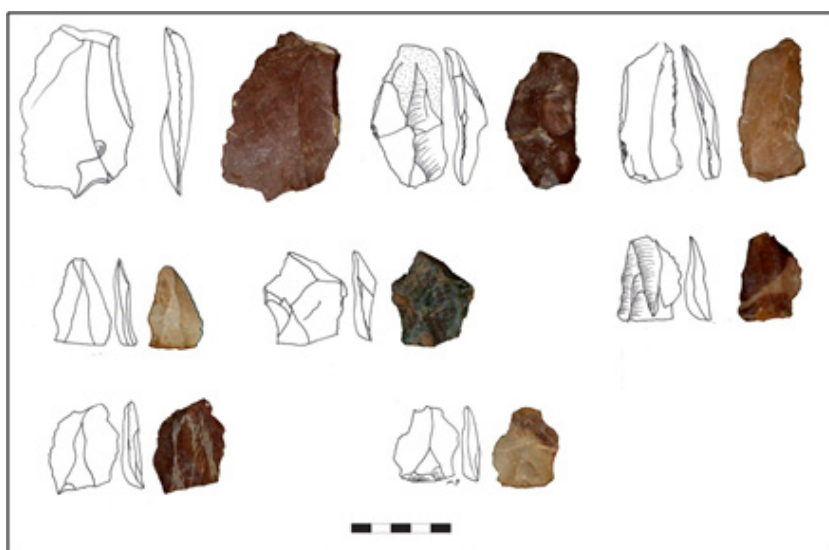
پیرامونی مورد توجه قرار داد که شامل این مناطق است: شرق منطقه کوه گرین، پیشکوه شرقی بین کوه گرین و سفیدکوه، غرب پیشکوه، دره ماهیدشت کرمانشاه، پشتکوه، و بخش‌هایی از خوزستان و بین‌النهرین. در منطقه کنگاور بین همدان و کرمانشاه ۵۷ محوطه مرتبط با گودین III شناسایی شده که نشان‌دهنده افزایش جمعیت در دوره گودین III در این بخش از زاگرس مرکزی است. وسعت ۸۶ درصد از محوطه‌های باستانی اشاره شده کمتر از ۲ هکتار است. در عین حال وسعت ۹ درصد از محوطه‌ها بین ۲ تا ۵ هکتار است و فقط دو محوطه مساحتی بیش از ۱۵ هکتار دارند که بزرگ‌ترین آن‌ها خود تپه گودین است که گستره‌اش حدود ۲۰ هکتار است.

در دوره گودین III طیف وسیعی از انواع سفال‌ها رواج داشته که سفال‌های منقوش نخودی رایج‌ترین آن‌هاست. اصولاً سنت سفال منقوش تکرنگ یکی از مهم‌ترین شاخص‌های عصر مفرغ میانی و متأخر منطقه زاگرس مرکزی است که مراحل توسعه آن را می‌توان در فازهای شش‌گانه گودین III مطالعه کرد (1986، 1987، 1991، Henrickson).

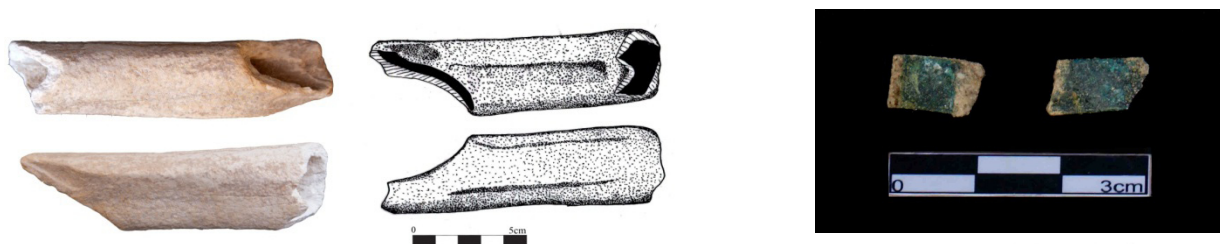
اما در باره شیوه زندگی در این دوره بر اساس آنچه تاکنون منتشر شده، چنین برمی‌آید که در بخش‌هایی از زاگرس در دوران مفرغ و آهن و حتی تا به امروز شیوه زندگی کوچگری رواج داشته است؛ چنانچه آثار و شواهد آن از محوطه‌های باستانی سرخ دم (لری و لکی)، دامنه‌های کوه مله، گیان، و در کل غرب ایران به دست آمده است. زیرا با توجه به شرایط اقلیمی یکسان، مردمان باستان شیوه زندگی کوچندگی میان دشت و کوهستان را برگزیده بودند. لازم به ذکر است - آثار و بقایای این نوع زندگی که بر اساس شواهد سفالی و بعضاً اشیاء فلزی به دست آمده حداقل به دوره مفرغ و آهن بازمی‌گردد - در استان‌های امروزی همدان، لرستان، کرمانشاه، کردستان، ایلام و آذربایجان غربی شناسایی و کاوش شده است که بر اساس یافته‌های علمی موجود به نظر می‌رسد بقایای استقرار به‌جای‌مانده از آن دوران شامل دیوارهای خشکه‌چینی بوده که پوشش و سقف آن از چادر

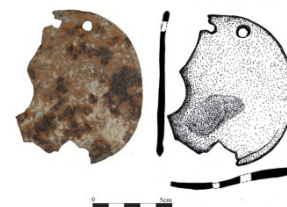
تصویر ۲۷. نمونه اشیای سنگی به دست آمده از کاوش محوطه گندمزار شرقی (عکس از: نگارنده).

تصویر ۲۸. نمونه دست ابزار سنگی به دست آمده از کاوش محوطه گندمزار شرقی (عکس از: نگارنده).

تصویر ۳۱. نمونه قطعات استخوان جانوری به دست آمده از کاوش محوطه گندمزار شرقی (عکس از: نگارنده).

تصاویر ۲۹ و ۳۰. دو قطعه مفرغ و آهن متعلق به اشیای تزئینی، به دست آمده از کاوش فضای مسکونی و حصار محوطه گندمزار شرقی (عکس از: نگارنده).

پی‌نوشت‌ها

- ۱- در گذشته این محوطه به دلیل کشت گندم به گندمزار معروف بوده است.
- ۲- محوطه گندمزار ۱ (تصویر ۲) شامل بقایای گورستان و محوطه استقرار بوده که متأسفانه پیش از شروع کاوش، محوطه گندمزار شرقی در آب دریاچه مدفون شد (تصاویر ۲ - ۴).
- ۳- لازم به ذکر است که پس از وصال قطعات خمره مشخص شد ظرف تنها شامل یک نیمه و بدون قطعات تحتانی بوده که در واقع نیمه ظرف نیز به چند قسمت تقسیم و برای قرار دادن کودک و سپس پوشاندن او از قطعات شکسته آن استفاده شده است.

منابع

- ۱- پیرانی، بیان. (۱۳۹۱). «کاوش در محوطه قبرستان گندمزار ۱». در چکیده مقاله‌های یازدهمین گردهم آیی سالانه باستان‌شناسی ایران. چ ۱. تهران: پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- ۲- زنده‌دل، حسن. (۱۳۷۹). مجموعه راهنمای جامع ایرانگردی؛ استان لرستان. تهران: سازمان ایرانگردی و جهانگردی.
- ۳- سیدین بروجنی، رسول. (۱۳۸۶). گزارش باستان‌شناسی بررسی و شناسایی حوضه آبگیر سد سیمره ساحل چپ و راست رودخانه سیمره از تنگه سازین تا سد. کتابخانه و مرکز اسناد پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).
- ۴- (۱۳۸۱). سیمای طرح سد و نیروگاه سیمره. شرکت مهندسی مشاور مه‌اب قدس، ص ۱.
- ۵- شیشه‌گر، آرمان. (۱۳۸۴). گزارش کاوش محوطه سرخ دم‌لکی، کوه‌دشت لرستان. پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).
- ۶- سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح. (۱۳۸۵). فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور، استان ایلام، شهرستان ایلام و ضمیمه ایلام در دوران دفاع مقدس، جلد اول، چاپ اول.
- ۷- معتمدی، نصرت‌الله. (۱۳۷۹). «سرخ دم‌لکی و نخستین اطراف‌گاه‌های کوچندگان در آغاز دوران تاریخی ایران». در مجموعه مقالات دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران. ج ۳. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه).
- ۸- منصوری، عبدالمنصور. (۱۳۹۲). استان‌شناسی ایلام. چ ۲. تهران: وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- ۹- هورشید، شقایق. (۱۳۹۳). گزارش کاوش نجات‌بخشی سد سیمره محوطه گندمزار شرقی. کتابخانه و مرکز اسناد

و یا در مواردی نیز چوب و بافته‌های گیاهی بوده است. لازم به ذکر است که این سنت تا به امروز نیز در نواحی غربی کشور قابل مشاهده است که به آن «مال‌گه» گفته می‌شود (معتمدی، ۱۳۷۸؛ شیشه‌گر، ۱۳۸۴).

جمع‌بندی

با توجه به مطالبی که در باره ویژگی‌ها و بقایای مواد فرهنگی محوطه گندمزار به صورت کلی و محوطه گندمزار شرقی به صورت خاص مطرح شد و نیز با توجه به اشاره مختصری که در باره ویژگی‌های عصر مفرغ (گودین III) در زاگرس مرکزی گفته شد، این جمع‌بندی حاصل می‌شود:

- بقایای استقرار و سنت سفالگری (نخودی منقوش) و نیز گورستان کلان‌سنگی موجود در محوطه گندمزار و به‌ویژه گندمزار شرقی، دارای شباهت‌های گونه‌شناختی با آثار و بقایای فرهنگی تاکنون شناخته‌شده در زاگرس مرکزی در عصر مفرغ است. در نتیجه این بخش از استان ایلام نیز دربردارنده و معرف بخشی از آثار و بقایای سکونت انسان در آن دوره است.

- اما در باره نوع استقرار در محوطه گندمزار شرقی، این مسئله قابل تأکید است که این محوطه در دوره مفرغ دارای ویژگی خاص همجواری محوطه استقرار و گورستان بوده است. اما این موضوع که در این دوره در زاگرس مرکزی شاهد استقرارهای کوچ‌گری نیز هستیم، می‌تواند به عنوان الگویی احتمالی در شیوه استقرار در گندمزار نیز مد نظر قرار گیرد. این فضاهای استقرار در واقع اتراق‌گاهی فصلی شامل فضاهای نشیمن، فضاهای فعالیت‌های روزمره و تهیه غذا، انبار، و آغل می‌شده است که همین کاربری را می‌توان با توجه به شواهد به‌دست‌آمده برای بنای گندمزار شرقی متصور شد.

در پایان باید اشاره کنم که اکنون (زمان نوشتن این مقاله) تراز آب دریاچه سد به ۶۹۵ متر رسیده و محوطه گندمزار شرقی غرقاب شده است و دیگر شناخت کامل آثار موجود در گندمزار شرقی عملاً امکان‌پذیر نیست.

Ceramic Society Columbus: Ohio, pp 53-85.

- 12-Henrickson, R. C. (1987). "The Godin III Chronology for Central Western Iran 2600-1400 B. C.". in *Iranica Antiqua*, no.22, pp.33-116.

پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).

- 10-Henrickson, R. C. (1986). "A Regional Perspective on Godin III: Cultural Development Central Western Iran". *Iran*. no.24, pp.1-55.
- 11- Henrickson, R. C. (1986). "Craft Specialization and Pottery Production in Bronze Age Central Western Iran". *Technology and Style (Ceramics and Civilization II)*. Kingly, W. D. (ed). American